

ДУХОВНЕ ВИХОВАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

У новій соціокультурній ситуації перед педагогами-практиками часто ставляться завдання організації нової за своїм характером, метою, змістом і процесуальними характеристиками діяльності. Прикладом може бути діяльність щодо духовного виховання школярів. Організуючи процес духовного виховання, педагог звертається не стільки до власне технологічних його характеристик, скільки до концептуальних основ.

Це викликано, по-перше, високим рівнем складності і специфічності технологій духовного виховання. Зміст, форми і методи духовного виховання, зміст і структура педагогічних взаємодій, алгоритм їхньої організації як ні в якій іншій сфері виховної діяльності залежать від розуміння суті духовного виховання. У наш час феномен духовного виховання функціонує в двох принципово різних освітніх парадигмах – релігійній і світській. Якщо релігійна (мова йде про православ'я) парадигма по відношенню до розуміння суті духовного виховання є єдиною (духовне, суто релігійне виховання розуміється як “піднесення” людини до Бога), то в рамках світської освітньої парадигми існує велика кількість концепцій духовного виховання. З позицій світської педагогіки духовне виховання розглядається і як мисленневотворча діяльність (Н. Є. Щуркова); і як процес оволодіння екзистенціальними цінностями (Т. І. Власова); і як процес становлення національної самосвідомості народу та окремої людини (Е. П. Білозерцев); і як процес засвоєння переважно моральних цінностей (В. А. Біляєва).

У відповідності з розумінням сутнісних основ духовного виховання вибудовується і вся система діяльності щодо його

реалізації. Наприклад, у релігійно-православній парадигмі за-
Криворізький

© Володимир Буряк, 2004

стосовуються такі методи духовного виховання, як молитва, сповідь, проповідь і т. ін.; з метою оволодіння екзистенціальними цінностями використовуються методи формування образів і їх медитаційного закріплення “парадоксальної” аналогії, віртуальної реальності, самооцінки, саморефлексії, художньої творчості, милосердя, взаємодопомоги, самовдосконалення. При цьому в межах кожної концепції система методів духовного виховання фактично постає як теоретично обумовлена виховна технологія. Тому, обираючи певну технологію духовного виховання школярів, педагог неминуче звертається до її концептуальних основ, без яких відбір змісту духовного виховання і застосування тих чи інших методів, форм та прийомів для цієї роботи втрачає цільові орієнтири і сам смисл.

По-друге, осмислення суті основ духовного виховання важливо для педагога-практика у значенні його професійно-особистісного самовизначення. Для сучасної педагогічної реальності характерним є таке явище, як трансляція педагогічних ідей, змісту і методів виховання з релігійної освітньої парадигми у світську. Це обумовлено цільністю і цілісністю релігійно-православної освітньої парадигми, її орієнтацією на абсолютні цінності, що забезпечує стабільність виховних систем і сприяє подоланню критичних явищ у сфері виховання, а також ефективністю релігійної педагогіки, особливо в галузі морального виховання дітей. Разом з тим релігійна педагогіка відрізняється певною консервативністю, що суттєво ускладнює зворотній процес – сприймання релігійною педагогікою цінностей та ідей світської педагогіки, які часто сприймаються представниками православ'я як безумовно суперечливі принципам і змісту релігійного виховання. У зв'язку з цим позиція багатьох педагогів по відношенню до духовного виховання школярів визначається з урахуванням ідей православної педагогіки, тим паче що останнім часом у школі стає все більше й більше віруючих (або тих, хто вважає себе такими) вчителів і

вихователів. Зовнішнім вираженням такої позиції є найчастіше всього спроби познайомити школярів зі змістом православної культури і християнського віросповідання, організувати моральне виховання дітей на основі біблійних заповідей, залучити їх до народних традицій, зафіксованих у народно-церковному календарі. Як правило, подібна професійно-особистісна позиція відрізняється фрагментарністю, ситуативністю, оскільки підхід до духовного виховання як до цілісного феномену на концептуальних засадах православної педагогіки в світських навчальних закладах неможливий. В зв'язку з тим, що успішність професійної діяльності педагога врешті-решт залежить від рівня сформованості його професійно-особистісної позиції, він неминуче постає перед необхідністю осмислення сутнісних основ духовного виховання і самовизначення щодо цього феномену.

Таким чином, під час дослідження феномену духовного виховання в контексті сучасної педагогічної реальності перед педагогічною наукою стоять два взаємопов'язані завдання: виявити сутнісні характеристики духовного виховання, які рівномірно могли б служити основою для різних концепцій духовного виховання, не суперечили б їх провідним ідеям і основним положенням, та розробити основи процесу духовного виховання як технологічного, що дозволить запропонувати педагогам-практикам той інструментарій, який дасть їм можливість оптимально організувати діяльність щодо становлення духовної сфери вихованців.

Кажучи про сутність духовного виховання, варто виходити з того, що вона, як і будь-який інший педагогічний феномен, повинна бути представлена як багатогранне явище. На думку багатьох авторів, виховання можна розглядати у трьох аспектах: соціокультурному, який співвідноситься зі значенням виховання; індивідуальному, що дозволяє проаналізувати специфіку виховання, його вплив на становлення окремої люди-

ни; і комунікативному, який дає можливість розкрити механізм виховання. З іншого боку, виховання може бути показане як простір, в якому відбувається становлення людини, і як цілеспрямована діяльність організації такого простору. Для аналізу сутності духовного виховання важливо розглянути характеристики виховання як простір.

З цієї точки зору, однією із суттєвих характеристик духовного виховання може вважатися його інтенція до абсолютних цінностей. Мова йде про цінності, які складають основу людського буття (тому в ряді робіт вони характеризуються як цінності екзистенціальні). Найчастіше в ролі таких цінностей розглядається тріада “Істина – Добро – Краса”. Об’єктивність існування цих цінностей, безумовно, визнається релігійною педагогікою, де їх втіленням є Бог. А оскільки метою виховання в релігійній педагогіці є розкриття в людині образу Божого, то духовне виховання постає як процес сходження до абсолютних цінностей. У православної педагогіці зазначена тріада цінностей інколи читається як “Правда – Праведність – Краса” (І. А. Ільїн), що є відображенням національної специфіки в розумінні феномену духовного виховання. Більшість представників світської педагогіки, як і представники педагогіки православної, також виходять з того, що прагнення до абсолютних цінностей складає сенс людського існування, а отже є основою становлення людини як духовної істоти. Розуміння духовного виховання як простору існування абсолютних цінностей є однією із засад інтеграції ідей релігійно-православної і світської педагогіки у сфері духовного виховання.

Наступною важливою характеристикою духовного виховання є його включення в контекст культури. Духовне виховання багатьма дослідниками розглядається як буття людини в культурі. Культура уявляється як середовище, “растящее и питающие личность”, а виховання розуміється як “духовное питание” (Є. В. Бондаревська). Засвоєння людиною національної

та іонаціональної культур, залучення до культурних цінностей є одним із найважливіших завдань як світської, так і релігійно-православної педагогіки. В процесі духовного виховання становлення і світської, і оцерковленої людини відбувається у вигляді становлення людини культури, а релігія, яка є невід'ємною частиною культури будь-якого народу, виявляється органічно включеною в культурний контекст. Релігійні цінності, втілені в культурі, в процесі духовного виховання стають досягненням людей; відбувається пізнання їх значеннєвого змісту. Релігійна віра надає специфіку особистісним смислам, проте важливість культури в плані духовного становлення однаково важлива і для носіїв релігійних поглядів, і для представників атеїстичного світогляду, і для агностиків. Таким чином, визнання культурологічного і відповідного культурі характеру духовного виховання може слугувати ще однією причиною для інтеграції різних концепцій духовного виховання.

Якщо перші дві сутнісні характеристики духовного виховання взаємозв'язані з соціокультурним аспектом розуміння виховання, то третя його характеристика – спрямованість на удосконалення і гармонізацію внутрішнього світу людини – може бути співвіднесена з індивідуальним аспектом. Як і в релігійно-православній, так і в світській педагогіці важлива роль надається самопізнанню, рефлексії, самооцінці, становленню вміння розрізнати “світлі” і “темні” боки власного Я. Способи самопізнання в релігійній і світській педагогіці відмінні, але більшість прийомів рефлексії, оцінки власних думок і вчинків гармонійно вписуються в контекст як релігійного, так і світського світогляду і можуть функціонувати в рамках практично всіх існуючих в наш час технологій духовного виховання. Суттєва різниця спостерігається у способах духовного самовдосконалення, проте його необхідність визнає кожний педагог, незалежно від того, виразником якої виховної парадигми і концепції він є.

В якості четвертої характеристики духовного виховання можна розглядати його спрямованість на Іншого (комунікативний аспект). В релігійній педагогіці в ролі абсолютно важливого Іншого розглядається Бог. Проте при цьому надається велике значення для людини має інша людина. З точки зору православної педагогіки, саме взаємодія з іншими людьми, яка приносить взаємну радість і користь, яка допомагає духовному становленню, наповнює сенсом земне існування людини. “Если лицо человека несет на себе чудный ответ Божиего, ясно, что природа его – общение, а недостаток или отсутствие общения разрушает его прайсконную красоту... Самолюбие, алчность, похоть – все это переполняет жизнь современного человека и по сути является искаженным ответом поиска другого, стремления к нему”, – стверджує відомий православний педагог митрополит Амфілохий (Радович). Стосовно світської педагогіки, то всі проблеми, які вона ставить і вирішує, за своїм значенням пов’язані з проблемою організації взаємодії, в процесі якої відбувається взаємозаміна його суб’єктів. На основі розуміння духовного виховання як взаємодії, як духовної і практичної діяльності, орієнтованої на Іншого, також можлива інтеграція зусиль православної і світської педагогіки.

Таким чином, духовне виховання може розглядатися як процес становлення духовного світу людини на основі гармонізації всіх сторін його духовного життя у чотирьох аспектах: як сходження до об’єктивно існуючих абсолютних цінностей; як сходження до культури, у якій цінності знаходять своє відображення і матеріальне втілення; як сходження до себе; як сходження до Іншого.

Духовне виховання, розглянуте як діяльність розуміється перш за все як значеннєва творчість, як дії людини у просторі духовного виховання і ширше – у просторі буття. Якщо розглядати духовне виховання як діяльність, то можна скористатися класичним підходом до розуміння структури педагогічної

діяльності, відповідно до якої вона включає такі компоненти, як мета, зміст і педагогічні засоби. При цьому співвідношення сутнісних характеристик духовного виховання з певними компонентами діяльності щодо його організації дозволить гармонізувати дві провідні тенденції у сфері духовного виховання – тенденцію до технологізації і тенденцію до осмислення зазначеного феномену. На наш погляд, при конструюванні процесу духовного виховання доцільно співвідносити цілеспрямованість із аспектом цінностей, оскільки саме інтенція до абсолютних цінностей надає значення духовному вихованню. Зміст духовного виховання було б логічно співвіднести з аспектом культури, оскільки саме культура являє собою той ґрунт, на якому і можливе становлення та розвиток духовного світу людини, той “матеріал”, який служить основою для становлення його значеннєвої сфери. Засоби виховання співвіднесені з аспектом самопізнання і взаємодії. При цьому всі засоби виховання повинні бути в основі своїй діалогічними, а їх система повинна вибудовуватися як система різнохарактерних, різнорівневих, різноспрямованих виховних взаємодій. В ролі механізму духовного виховання можна розглядати спільний пошук сенсу виховання і педагогом, і вихованцем.

Таке співвіднесення, хоч і є певною мірою умовним, дозволяє надати процесу духовного виховання цілісність, технологічність і оптимальність, відкриває широкі можливості для створення виховних ситуацій, організації педагогічних умов духовного саморозвитку дитини.